

HİLMİ YAVUZ
ALPER MARAL
V.B.BAYRIL
BERÂT GÜNTAN
ENDEREMİROĞLU
GÖZDE ARIKUT
MÜMTAZ SAĞLAM
A.ALİ URAL
ÇAĞLAR KARACA
HAYDAR BAYAK
NİHAL BENGİSÜ
C.H.TÜRKER
ÖZGÜR ARSLAN
EROL ÇATAL
SEÇKİN SEVİM
RAHİM TARIM
SEYYİD N.ERKAL

EST
NON

TEMMUZ - EYLÜL 2001

B İ R İ K İ L E R

jale parla ve tanzimat
Romancıları*Türk aydını Batı'nın yeniçerisidir***Cemil Meriç**

Jale Parla, “*Babalar ve Oğullar; Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*” isimli kitabında 1870-1890 yılları arasında yazılan ilk Türk romanları üzerinde duruyor. Parla'nın temel savı Tanzimat döneminde ortaya çıkan ilk Türk romanlarının eski ve egemen epistemolojiyi yadsımadan Batı modelleri örnek alınarak üretilmiş metinler olduğudur.

Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Samipaşazade Sezai ve hatta ilk natüralist yazar olma iddiasındaki Nabizade Nazım bunda bir sakınca görmemişler; kurgusu, kişileştirme yöntemi ve dünya görüşü tümüyle apriorist-idealist bir epistemolojiden kaynaklanan romanlar yazmışlardır. Üstelik bu yazarların sadakatle izledikleri İslami ahlak ve değerler sistemi onlarca yüceltilmiş, arındırılmış bir ahlak ve değerler sistemiydi. Bu arındırılmış ahlak sisteminde iyi-kötü, soyut-somut, kadın-erkek, duygu-akıl ilişkileri belki de bu ahlaki yüceltme yüzünden gerektiğinden de net ve kesindi (Parla, 152-153).

Parla'ya göre, ilk Türk romanları yansıttıkları toplumsal gerilimlere rağmen olanca güçleriyle bu eski epistemolojiye bağlıdır. Oysa Batı'da roman, burjuva sınıfıyla ortaya çıkmıştır ve yeni bir ideolojinin (liberalizmin) ve yeni bir epistemolojinin (ampirik pozitivizmin) temel ilkelerini yansıtır (Parla, 9). Parla, Beşir Fuad'ın ve Rezaizade Ekrem dışındaki Tanzimat romancılarının bu epistemolojik karşıtlığın bilincinde olmadıklarını ileri sürer.

“Osmanlı düzenindeki bozuklukların düzeltilmesi için yenilikçi Namık Kemal'in önerisi meşveretti. “Cumhur” a karşıydı, çünkü bunu Osmanlı bünyesi için aşırı bir akım olarak görüyordu” (Parla, 11-12). Jale Parla'nın iddiasının aksine, Namık Kemal ve nesli, “Cumhur” un arda-landındaki epistemolojiyi kavradıkları ve bunu Osmanlı bünyesi için zararlı buldukları gibi Batı romanlarının arda-landındaki epistemolojiyi de kavramışlardı. Bunun ötesinde, Tanzimat romancıları, Jale Parla çizgisindeki Batıcı aydınların kavrayamadıkları ya da bir türlü kavramak istemedikleri bazı temel gerçeklerin de farkındaydılar:

1-Bir medeniyet başka bir medeniyete dönüşemez.

2-Düşünce bir günde kurulamaz.

3-Batı medeniyetinin bugünkü üstünlüğü ilelebed sürecek mutlak bir üstünlük değildir.

Batı'da bütün Ortaçağ boyunca Hristiyan kilisesi herşeyin üstündedir. Din adına söz söyleme tekelini elinde tutan çok güçlü bir ruhban sınıfı vardır. Rahiplerin dogmatizmi, yüzyıllarca özgür düşüncenin nefes bile almasına izin vermez.

***Tanzimat
romancıları,
Jale Parla
çizgisindeki
Batıcı aydınların
bir türlü kavramak
istemedikleri bazı
temel gerçeklerin
de farkındaydılar:***

Ortaçağ Avrupası'nda hiçbir kral Papa'nın otoritesine başkaldırma cesaretini gösteremez. Zira, ulus-devletlerin ortaya çıkışına dek dinî otorite daima siyasî otoritenin üstündedir. Avrupa, rönesans ve reform hareketleriyle büyük dönüşümler geçirir. Kilisenin mutlak otoritesi sarsılır. Ardından gelen aydınlanma hareketi kiliseye asıl büyük darbeyi vurur. Tarih sahnesi yeni bir sınıfın, burjuvazi sınıfının yükselişine şahitlik eder. Akıl, burjuvazi sınıfının elinde kilise dogmalarını eriten bir kezzap olur. Burjuvazinin liberal dünya görüşü ve ampirik pozitivist epistemolojisi Batı'da romanın doğuşuna zemin hazırlar.

Osmanlı bir İslam medeniyeti olarak her açıdan Hristiyan Batı medeniyetinden farklıdır. Osmanlı'da dini tek başına temsil etme iddiasında olan kilise benzeri bir kurum olmadığı gibi, din adına söz söyleme tekelini kendi elinde tutan bir ruhban sınıfı da yoktur. Osmanlı'da siyasî otorite her zaman dinî otoritenin üstünde olmuştur. Aynı zamanda halife olan Osmanlı padişahı, örfî hukuk kararlarını geçerli kılmak için fetvasına ihtiyaç duyduğu şeyhülislamı, gerekirse siyaseten katletmekten çekinmemiştir.

Osmanlı toplumunda Batılı anlamda sosyal sınıflar ve beraberinde getirdiği sınıfsal çatışmalar yoktur. Bir Osmanlı burjuva sınıfı olmadığı içindir ki, bütünüyle özgün bir Osmanlı romanı da yoktur. Bu durumda şöyle bir soru akla geliyor: Rönesansı, reformu, aydınlanmayı ve sanayi inkılabını yaşamamış Osmanlı toplumu liberalizmi ve ampirik pozitivist epistemolojiyi nasıl ve niçin benimsemiştir?

Batıcı aydınların arzularına uygun olarak Batı medeniyeti, ideolojisi ve epistemolojisiyle bir bütün olarak benimsenmiş olsa bile, yani Tanzimat aydınlarının diliyle söylersek "cümle ahali-i Osmani bir günde tanassur etse dahi" liberalizmin ve ampirik pozitivist epistemolojinin yerleşmesi ve kabul görmesi çok uzun bir zaman alacaktır. Ayrıca, bu yerleşme ve kabul görme hiçbir zaman Batı'daki gibi olmayacaktır. Batı'nın meyvelerini koparıp kendi ağacımıza asmak elbette çözüm değil. Ama Batı'nın toprağında ve ikliminde boy atmış bir ağacı köklerinden söküp büsbütün farklı bir toprağı ve iklimi olan Osmanlı ülkesinde yeşertmeye çalışmak en hafifinden abesle iştigal olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat romancılarının Batı romanları karşısındaki tavrı, antik Yunan filozoflarının eserlerini Arapça'ya tercüme eden İslam filozoflarının tavrına benzetilebilir. İslâm filozofları, Yunan filozoflarından işlerine yarayanı almışlar; İslâm'ın özüne aykırı bulduklarını ise kâle almamışlardır. Batı'dan birtakım edebî türleri alan Tanzimat romancıları da, Osmanlı cemiyetinin bünyesine aykırı gördükleri liberalizmi ve ampirik pozitivist ideolojiyi benimsememişlerdir. İslâm filozofları, Yunan düşüncesiyle karşılaştıklarında altın çağını yaşayan bir medeniyetin temsilcisi olarak seçici davranmakta zorlanmadılar. Tanzimat romancıları ise Batı düşüncesinin karşısına geri kalmış bir medeniyetin temsilcisi olarak çıkmalarına rağmen aynı seçici davranma becerisini gösterebildiler. Bu anlamda, Tanzimat romancılarının İslâm filozoflarından daha büyük bir iş başardığı söylenebilir.

Tanzimat romancıları, söylemde, Divan edebiyatından radikal bir kopuşu dillendirseler de pratikte eski edebî alışkanlıklardan tamamen kopamamışlardır. Namık Kemal, Mukaddime-i Celal'de eski şiire ateş püskürür. Mazmunları alaya

***Bir Osmanlı
burjuva sınıfı
olmadığı
içindir ki,
bütünüyle özgün
bir Osmanlı
romanı da
yoktur.***

olarak Divan edebiyatının stilize güzelini karikatürize eder. Ama en ünlü şiiri Hürriyet Kasidesi'nde adından da anlaşılacağı üzere Divan edebiyatı nazım şekillerinden olan kasideyi kullanmıştır. Ayrıca, İntibah isimli romanının bütün bölümlerine eski şiirden seçilmiş beyitleri epigraf olarak koyar.

Namık Kemal ve nesli, klasik Osmanlı nizamının Tanzimat Fermanıyla birlikte sona erdiğinin farkındaydılar. Bir zamanlar yedi düvele kök söktüren Devlet-i Aliyye'nin, artık büyük devletler arasındaki dengeleri gözeterek yaşamaya çalıştığını görüyorlardı. Dahası, Batı'nın siyasî, askeri, ekonomik, bilimsel ve teknolojik sahalardaki bariz üstünlüğü karşısında zaman zaman ciddi bir aşağılık kompleksine kapılıyorlardı. Sözün burasında Ziya Paşa'nın o ünlü beyitini anmak olmaz: *Gezdim diyar-ı küfrü beldeler kâşaneler gördüm/Geldim mülk-i İslâm'a bütün viraneler gördüm.*

Tanzimat romancıları, Batı'nın gelişmişliğine daha fazla bigâne kalınamayacağını düşünüyorlardı. Bu sebeple İbn-i Haldun'un işaret ettiği "zayıfın güçlüye benzeme eğilimi" gereğince Batı'daki edebî türleri benimsemekte bir sakınca görmediler. Ancak, kendi medeniyetlerinden ve onun temel değerlerinden hiçbir zaman şüphe etmediler. Zira, Batı'nın üstünlüğünün sürekli ve mutlak bir üstünlük olmadığı kanaatindeydiler.

Jale Parla gibi Batıcı aydınlarımız ise, antik Yunan-Roma-Hıristiyan Avrupa-Modern Batı'yı beşeriyetin mutlak gelişim çizgisi olarak kabul etmektedirler. Zira, insanoğlunun ortaya koyduğu herşey bu gelişim çizgisinin ürünüdür. Bu gelişim çizgisini paylaşmayan diğer medeniyetler Batı'yla boy ölçüşemezler. Kısacası Batı medeniyeti, beşeriyetin tek ve gerçek medeniyetidir ve diğer medeniyetler için tek çıkar yol Batı'ya benzemektir. Yani Batılılaşmaktır.

Bu paradigma tamamen ideolojiktir ve 1850'li, yani dünyanın Batı tarafından hızla sömürgeleştirildiği yıllarda oryantalistler tarafından ortaya atılmıştır. Miladi 7. asırdan 11. asra kadar Batı, tarihinin en karanlık dönemini yaşarken, İslâm medeniyeti altın çağını yaşıyordu. Bugünkü modern Batı medeniyeti 16. asırda yükselişe geçmiştir ve dört yüzyıla yakın bir süredir zirvededir. Ne ki yaygın çöküş emareleri, bu medeniyet gibi, ona biat etmenin tek çözüm olduğu yolundaki yanlış önkabullerin de ilelebed zirvede kalamayacağını gitgide daha çok gösteriyor.

Sonsöz

"Bir kelimeyle roman, başka bir dünyanın, başka bir ruh ikliminin, başka bir toplumun eseri. Daha zavallı bir dünya, daha dişi bir manevi iklim, daha geveze bir toplum" (Meriç, 119). Bugün en tanınmış romancımızın son romanının minyatür ressamlarını anlatması yeterince anlamlı değil midir sizce?

KAYNAKÇA

Cemil Meriç. Bu Ülke. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Jale Parla. Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri.

İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.